

TÜRK HALKLARININ ORTAK EDEBÎ ESERLERİ

YAYIN NO: 644

TÜRK HALKLARININ ORTAK EDEBÎ ESERLERİ
Nemat Kelimbetov

Özgün Adı: *Türki Haliqtarınıñ Ortaq Ädebiy Jädigerlikleri* (Tolıqtırılğan Ekinşi Basılımlı)

“Uluslararası Kitap Projesi Kayrat Kelimbetov, Rayhan Mazhenkızı, Abdulvahap Kara”

© Nemat Kelimbetov, 2010, 2014

© Kayrat Kelimbetov, 2014

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2014

Sertifika No: 16228

1. Basım, Selenge Yayınları, İstanbul 2010

Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, Ekim 2014

ISBN: 978 - 605 - 4921 - 44 - 7

Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*

Yayına Hazırlayan: *Osman Sevim*

Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*

Baskı-Cilt: *Alemdar Ofset*

Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 29-30 Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 544 23 09

Kapak Baskı: *Azra Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Çağaloğlu / İSTANBUL

Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

TÜRK HALKLARININ ORTAK EDEBÎ ESERLERİ

NEMAT KELİMBETOV

Kazakça aslından çeviren:
Abdulvahap Kara

İÇİNDEKİLER

Takdim	7
Çevirenin Önsözü	11
Giriş	13

Birinci Bölüm

İSLAM ÖNCESİ DÖNEM EDEBİYATI	21
Sakaların Kahramanlık Destanları.....	21
Alp Er Tunga Destanı.....	29
Şu Destanı.....	41
Hunların Kahramanlık Destanları.....	49
Oğuz Kağan Destanı.....	53
Attila Destanı.....	62
Bozkurt Destanı.....	73
Ergenekon Destanı.....	76
Orhun Kitabeleri Kültigin ve Tonyukuk Destanları.....	81
Dede Korkut Kitabı.....	116
Avesta Kutsal Yazılar Antolojisi.....	146

İkinci Bölüm

İSLAMÎ DÖNEM EDEBİYATI	153
Etik ve Didaktik Şiir.....	153
Ebu Nasır el-Farabî.....	157
Orta Çağ Âlimlerinin el-Farabî Hakkındaki Görüşleri.....	169
Kaşgarlı Mahmut (XI. Yüzyıl) Divanü Lugati't-Türk.....	176
Yusuf Has Hacib (XI. Yüzyıl) Kutadgu Bilig (Kutlu Bilgi).....	199
Ahmet Yüknekî (XII. Yüzyıl) Atabetü'l-Hakayık (Gerçeklerin Eşiği).....	225
Hoca Ahmet Yesevî (XII. Yüzyıl) Divan-i Hikmet (Akıl Kitabı).....	236
Miratü'l-Kulûp (Gönlün Aynası).....	246
Süleyman Bakırganî (XII. Yüzyıl) Bakırganî Kitabı.....	248

Üçüncü Bölüm

ALTIN ORDA DÖNEMİ EDEBİYATI	255
Seyf-i Sarâyî (1321-1391) Gülîstan bi't-Türkî (Türk Dilindeki Gülîstan).....	262
Harezmî (XIV. Yüzyıl) Muhabbetname.....	268
Kutb (XIV. Yüzyıl) Hüsrev ile Şirin Destanı.....	277
Durbek (XIV. Yüzyıl) Yusuf ile Züleyha.....	285

Dördüncü Bölüm

TARİHİ ŞECERE VE EDEBİ GELENEK	292
Ebulgazi Bahadır Han (1603-1664) Şecere-i Türk (Türk Şeceresi).....	294
Kadirali Celayirî (1555-1607) Camiü't-Tevarih (Tarihlerin Toplamı).....	300
Zahireddin Muhammed Babur.....	307
Baburname.....	311
Muhammed Haydar Duğlat.....	320
Tarih-i Reşidî.....	322
Sonuç	329
Kaynaklar	339

TAKDİM

Kazak Edebiyatının Kökenleri ve Türk Dünyasının Ortak Edebî Gelenekleri

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev XXI. yüzyılın arifesinde yazdığı *Tarihin Akışında* isimli önemli kitabında bizim atalarımızın iki bin yıl boyunca Uzakdoğu'dan Batı Avrupa'ya, Sibiry'a dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada yaşamış olan devletlerin gelişmesinde önemli rol oynadığını anlatmaktadır.

Çok eski devirlerdeki atalarımızın içinden Bumin ve İstemi, Kutluğ ve Bilge, Kültekin vb. gibi ünlü kağanlar, önemli tarihî şahsiyetler çıktı. Onlar kendi dönemlerinde büyük bir devlet olan Göktürkleri kurdular. Devlet-i ebed-müddeti kurmak istediler; kendilerinden sonraki nesillere çok geniş topraklar, bitmez tükenmez manevi hazine, eskimez gelenek bıraktılar.

Coğrafi açıdan da, beşerî açıdan da Göktürk devletinin merkezi bugünkü Kazak toprakları, onun beşerî kaynağının çekirdeği şimdiki Kazak halkını oluşturan boylar ve kabileler idi.

Bugünkü Türk dünyası birçok bağımsız devletleri çıkararak ve ortak tarihleri, dilleri, kültürel gelenekleriyle dünya kültür mirasına önemli katkılar yapan büyük bir coğrafyadır. Kadim zamanlardan günümüze ulaşan yazılı kaynaklar bizim zengin tarihimiz ve edebiyatımızın paha biçilmez birer abidesidirler.

Türkolog Prof. Dr. Nemat Kelimbetov'un *Türk Halklarının Ortak Edebî Eserleri* isimli bu çalışması Kazakistan ilmi için şüphesiz özel bir olaydır. Ayrıca onun önemi sadece edebî analizleri ile eski metinler hakkındaki derin yorumları ile sınırlı değildir. Yazarın Kazak tarihiyle ilgili olarak ortaya koyduğu kendine has görüşleri de kitabın tarihsel değerini arttırmaktadır.

Son yirmi yılda biz Kazak tarihinin orijinal bir nüshasını ortaya koymanın, XV. yüzyıldaki Kazak Hanlığı'nın kurulduğu dönemden de öte tarihî devirlerle ilişkilendirmenin birçok çabalarına şahit olduk. Eski metinleri dönemin tarihî olayları ile mukayese ederek edebî analizler yapmak hiç de kolay değildir. Normalde tarih çalışmalarında tarihî kaynakları inceleme ve kaynaklara eleştirel gözle bakmak esastır.

Bu kitabın yazarı edebî sürecin kendine has kanunlarını analiz eder, yüce bozkırın geniş düzlüklerinde yaşayan halkların yazdığı metinlerdeki ortak unsurların hepsini tespit

çalışır. Demek ki, o bizim bölgeye ve onu çeşitli dönemlerde mekân etmiş haklara ait edebî eserlerin oluşum kanunlarını bulmaya çalışmaktadır.

Bu yönteme farklı açılardan bakılabilir. Ancak bunun, millî tarihi vücuda getirmenin yeni yöntemi, tarihimizin karmaşık meselelerine çok önemli edebî kaynaklar aracılığıyla cevap vermeye çalışmak olduğu muhakkaktır.

Türklerin edebî mirası olan eski yazılı kaynakları günümüzde dünya tarihi ve edebiyatının çok kıymetli eserleridir. Türk dünyasının ve komşu Fars, Arap, Çin ve Slav halklarının kültürlerinin birbirlerini aktif bir şekilde zenginleştirdiğini söylemeliyiz. Bu ise dünyaya büyük Türk bilim adamlarını, şairleri, yazarları ve sanatçıları getirdi.

Bununla birlikte tüm Türk dünyasının tarihî ve kültür mirasının “koruyucusu” veya Kazaklar arasında söylenen “baba ocağının sahibi”, bozkır gelenekleri ve yaşam tarzı ayrıca eski Türklerin kendine has bedî ve edebî gelenekleri koruyanın Kazak halkı olduğuna da şüphe yoktur.

Bu da izah edilebilir. Çünkü Kazak halkının tarihi Kazak Hanlığı'nın kurulması ve Kazak halkının ortaya çıkışı sayılan Janibek ve Kerey hanların Moğulistan'a göçmesinden daha öncelere gitmektedir. Bu insanların gökten düşmediği açıktır. Onlar diğer konargöçer toplumların bir parçası, o toplumlar da kendilerinden öncekilerin mirasçısı oldular.

Yazarın ifadesine göre “Kazak edebiyatının yüzyıllarca yıllık tarihi çok eski zamanlara, eski devirlere uzandığı bir hakikattir. Ancak Kazakların XV-XVI. yüzyıllarda halk olarak ortaya çıktığını hep söylüyoruz. O zaman, XV. yüzyıldan daha önceki devirlere ait maddi ve manevi mirasın hepsi Kazaklar için yabancı mıdır? Elbette değildir.”

Böyle bir durumda kültürel gelenek, konargöçerlerin tarihini onarmanın, aslına uygun olarak yeniden yazmanın bir yöntemi olabilir. Çünkü geniş bozkırların bağrında sadece gelenekler hiçbir zaman değişmemiştir. Bizim dönemimize ulaşan sözlü eserler de geleneğin bir türüdür.

Gerçek bir bilim adamı olarak Nemat Kelimbetov bu zenginliğin tüm katmanlarını etraflıca ele alarak Kazakların da dünyanın diğer halkları gibi kendine mahsus, tekrarlanmaz, kökleri derinlere yayılan maddi ve manevi bir kültüre sahip olduğunu ispatladı.

Bu sebeple yazarın “Kazak edebiyatının tarihini halkımızın millî tarihinden ayırmadan incelemeyiz” şeklindeki tutumuyla mutabık kalınabilir. Edebiyatın bize birçok şeyi anlatma kabiliyetine sahip olduğuna şüphe yoktur. Kelimbetov edebiyat aracılığıyla yüce bozkırların geçmişindeki birçok konargöçer halkın tarihini bugünkü Kazak halkının tarihiyle ilişkilendirmeye çalışmaktadır.

Kazakların fiiliyatta Avrasya'daki son konargöçer halk olduğunu ve tüm bozkır tarihiyle doğrudan ilişkisi olduğunu göz önünde bulundurursak, bu çalışmanın yeni bir bakış açısı getirdiğini söyleyebiliriz.

Kitaptaki en önemli sonuç Kazak halkının dünya ilim, sanat ve edebiyatına katkıda bulunduğunu, tarih sahnesine dünya çapındaki bilim adamları şair ve yazarları çıkardığını, Kazak edebiyatının kaynaklarını Saka ve Hun folklorundan da, İslami devir ve Altınorda dönemi yazarlarının eserlerinden de aramak gerektiğini, Türk dünyası birliğinin ortak edebî geleneklerde bulunduğunu ortaya koymasındır.

Kitap belli ölçüde Kazak devletinin millî ideolojisini konargöçer geçmişindeki devlet kurumlarıyla ilişkisini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Burada en zor mesele herhangi bir eserin hangi dilde yazıldığıyla alakalıdır. Ancak Kelimbetov bu meseleye çözüm olabilecek bir formül geliştirmiştir.

“Bu konudaki fikirlerimize Rus, Beyaz Rus ve Ukrayna halklarının yazılı edebiyatının eski dili ispat olabilir. Bu halkların eski devirdeki edebî eserleri günümüz Rus, Beyaz Rus ve Ukrayna halkları için anlaşılmaz Slav kilise dili ile yazılmıştır. Ortaçağlar’da ise Fransız edebiyatının büyük bir çoğunluğunun bugünkü Fransızcadan farklı Latin dili ile yazıldığını biliyoruz.” Fakat bundan dolayı onların Rusluğu veya Fransızlığı zarar görmedi.

Herhangi bir eserin dili veya onun hangi halka ait olduğu meselesi çok önemlidir. Gerçekten de Otrar doğumlu ve Türk bozkırlarından çıkmış, fakat Arapça eğitim görmüş Farabi hangi dilde yazmış ve konuşmuştur?

“Geçmişte Kazakistan’da yaşamış konargöçer etnosların Saka dilinde yazılmış ve yapısal olarak sonraki Türk etnoslarına yakın eserlerin ortak kökleri ve onların ortaya çıkışlarının ortak mantıkları vardır” demek doğru mudur?

Bunun gibi hassas meselelere Kelimbetov bu hacimli eserinde cevap bulmaya çalışmaktadır. Yazarın bakış açısını onun şu yorumunda açıkça görmek mümkündür: “Türk boylarının ortaya koyduğu eski kültür ve edebî miras tarihî ve manevi ortak değerlerdir.”

Bu pozisyon bir taraftan Türk halklarının birliği süreci boyunca ve diğer taraftan konargöçer gelenek boyunca ortak kalkınma konseptine işaret etmektedir. Her iki durum da bugünkü Kazakistan ile doğrudan alakalıdır.

Tarihte Avrasya bozkırlarında etnoslar oluşumlarını tamamladılar ve daha sonra batı ve doğu yönlerine hareket ederek yeni siyasi varlıklar meydana getirdiler. Günümüzde bizim ülkemiz bu Avrasya bozkırlarının merkezinde yer alan önde gelen Türk devletidir.

Nemat Kelimbetov’un bu kitabı ortaya koyduğu orijinal yorumları, sağlam tespitleri ve sistematığı ile okuyanlar için eşsiz bir kaynaktır. Ayrıca Türk halklarının edebî miraslarının zengin katmanlarını öğrenmelerine, onların iç mantığı ve ortak kanunları ile ortaya çıkış süreçlerini anlamalarına yardımcı olacaktır.

K. Kelimbetov

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Türkler tarih boyunca birçok devlet kurdukları gibi, kültür alanında özellikle edebiyat sahasında da birçok önemli eser vermişlerdir. Bundan dolayı Türkler hem sözlü edebiyat hem de yazılı edebiyat ürünleri bakımından çok zengindir. Kökeni milattan önceki asırlara kadar uzanan ve yaklaşık üç bin yıllık tarihe sahip Türk edebiyatını araştırmacılar çeşitli açılardan ele almaktadırlar.

Elinizde tuttuğunuz Prof. Dr. Nemat Kelimbetov'un bu çalışması Kazak Türkçesinde, yani *Eski Edebî Miraslar* adını taşımaktadır. Biz Türkiye Türkçesinde eserin adının *Türk Halklarının Ortak Edebî Eserleri* olmasının daha uygun olacağını düşündük. Çünkü, Türkiye'de eski edebiyat denilince akla ilk olarak divan edebiyatı gelmektedir. Ayrıca eserde bugünkü Türk halklarının edebiyatlarına temel olan ortak eserler toplu hâlde incelenmektedir. Eser Türk halklarının temel eserlerini İslam Öncesi Dönem, İslamî Dönem ve Altın Orda Edebiyatı olarak üç bölümde ele almaktadır.

Kitabın dikkat çekici bir hususu Kelimbetov'un eserde binlerce yıl öncesinden ortaya çıkan Türk edebî eserlerinin birbirinden kopuk olmadığı, günümüze kadar kendi aralarında edebî bir gelenek devamlılığı bulunduğu tezini başarıyla işlemesidir.

Bu konuda somut bir örnek vermek gerekirse, yazar Dede Korkut kitabındaki "Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek" hikâyesinin kahramanı ile Kazak Türklerinin meşhur destan kahramanı Alpamıs Batur arasındaki somut ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Yazara göre Bamsı Beyrek zamanla Türk halklarının sosyal hayatındaki çeşitli tarihî olgulara uygun bazı değişikliklere uğramış görünüyor. Bunun sonucunda, Bamsı Beyrek hikâyesi *Alpamıs Batur* destanına dönüşmüş gibidir. Bazı ilim adamlarının belirttiklerine göre, Hunlar "alp" askerî unvanı savaşlarda kahramanlık gösteren savaşçıların isimlerine ilave ederlerdi. Bundan dolayı, Kelimbetov'un düşüncesine göre, "Bamsı Beyrek" "Alp Bamsı" olarak da söylenmiş ve isim zamanla "Alpamsa", "Alpamşa" ve "Alpamıs" olmuş olmalıdır.

Bamsı Beyrek destanı kompozisyon yapısı bakımından da *Alpamıs Batur* destanına çok yakındır. Konusu bakımından ise bu iki destanın birinci ve ikinci bölümleri birbirlerini tekrarlamaktadır. Başka bir ifadeyle, Bamsı Beyrek ile Alpamıs'ın dünyaya gelişleri, sevdikleri kızla evlenmeleri, baturların düşmana gafil avlanıp esir olmaları, uzun yıllar zindanda yatmaları, baturların sevdikleri kızlarının başka birileriyle düğünlerine rast gelmeleri, destan kahramanlarının amaçlarına ulaşmaları vb. iki destanda da birbirine benzemektedir.

Kazakistan'ın önde gelen bilim adamı ve yazarlarından Prof. Dr. Nemat Kelimbetov'un edebiyat araştırmaları alanında birçok eseri bulunmaktadır. 1937 yılında doğan yazar genel

Türk edebiyatı ve tarihi üzerine uzun yıllar yaptığı araştırmaların neticesinde *Eski Türk Şiirleri ve Kazak Edebiyatında Devamı*, *Kazak Edebiyatı Kaynakları*, *Eski Devir Türk Edebiyatı* ve *Eski Edebî Miraslar* gibi eserleri kaleme almıştır.

Kelimbetov'un *Ümit* isimli otobiyografik monolog hikâyesi 2010 yılı başında İstanbul'da Selenge Yayınları'ndan çıkmıştır. Onun bu eseri Türkiye Türkçesinden Rusça, Ukraynaca, Türkmence, Almanca ve Çinceye de çevrilerek yayımlanmıştır.

Yazarın edebiyat alanında *Ümit* adlı eserinden başka *İhtiyarlar*, *Oğluma Mektup* ve *Kıskançlık* adlı kitapları da bulunmaktadır. *İhtiyarlar* isimli eseri Bağımsız Devletler Topluluğu'nda yılın kitabı seçilmiştir.

Kelimbetov'un Türk halklarının ortak edebî eserleri gibi geniş bir alanı kapsayan bu çalışmasını Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarırken karşılaştığımız bazı zorlukları aşmada özel itina gösterdik. Özellikle edebî kaynaklardan yapılan alıntılarda aslına sadık kalmaya büyük ölçüde dikkat ettik. Kelimbetov'un *Divanü Lugati't-Türk* gibi kaynaklardan Özbek, Kazak veya Rus imlalarına göre yaptığı alıntıların harf uyumsuzluğu sebebiyle Türkiye'deki bu konudaki transkripsiyon sistemi ile farklılıklara, yer yer anlaşılmazlıklara ve hatta hatalı yazılımlara sebebiyet vermesi kuvvetle muhtemeldi. Bu durumun önüne geçmek için imkânlar ölçüsünde biz bu alıntıları ondan değil, Türkiye'de yayımlanmış kaynaklardan almaya gayret ettik. Bu kaynakları eserdeki dipnotların yanına köşeli parantez içinde gösterdik.

Aynı şekilde eski Türk edebî eserlerinden alıntıların manaları kitapta Kazak Türkçesine çevrilerek verilmekteydi. Bu çeviriler bazen kullanılan araştırma eserinin Rusça veya Özbekçe olması sebebiyle çeviriden çeviri mahiyetini taşımaktaydı. Bizim bu metinleri bir de Türkiye Türkçesine aktarmamız çevirinin üçüncü kez yapılması demektir. Dolayısıyla metinde hem anlam ve hem de estetik açıdan kaymalar ortaya çıkabilecekti. Böyle durumlara meydan vermemek için orijinal metinlerden yapılan Kazakça çevirileri Türkiye Türkçesine aktarmak yerine, aynı konuda yapılan Türkiye'deki araştırmalardaki çevirileri koyduk. Bu çevirilerin kaynaklarını da köşeli parantez içinde belirttik.

Mesela, *Dede Korkut* kitabından yapılan alıntılarının çevirisi için Muharrem Ergin'in, *Kutadgu Bilig* için Reşit Rahmeti Arat'ın ve *Divanü Lugati't-Türk* çevirileri için Besim Atalay'ın çalışmalarını kullandık ve bunları köşeli parantez ile gösterdik.

Ayrıca çeviride karşılaştığımız bazı sorunların aşılmasında sahanın uzmanlarına başvurduk. Kazak edebiyatındaki bazı terimlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarının tespitinde Doç. Dr. Orhan Söylemez ve Doç. Dr. Göksel Öztürk, Eski Yunan tarihçilerinin isimleri ve eserleri konusunda Yrd. Doç. Dr. Ferit Baz ve Farsça şiirlerin Latin harfleriyle yazımında Gülseren Ceceli'nin görüş ve tavsiyeleri çok yararlı oldu. Kendilerine teşekkür ediyorum.

Değerli bilim adamı Prof. Nemat Kelimbetov'un bu eserinin Türk dünyasının ortak kültür değerlerinin anlaşılmasına ve bu konudaki incelemelere büyük katkılar sağlayacağına inanıyorum.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Abdulvahap Kara

GİRİŞ

Kazak edebiyatının tarihi - Kazak halkının beşerî, toplumsal ve siyasi hayatının tasvirî görünüşü, silüeti ve izidir. İşte bu yüzden Kazak edebiyatının köklerini, başlangıcını eski devrin bilimsel temelde anlamak için önce halkımızın en eski tarihini günümüz açısından derinlemesine öğrenip bilmemiz gerekiyor. Tarihî geçmişi, tarihin yüzyıllar boyunca muhafaza ederek geldiği asil hazineleri, yani edebî eserlerimizi öğrenip bilmek toplumumuzun her bireyinin manevi açıdan gelişmesine, ülkemizin egemenliğinin pekişmesine olumlu etki yapacağı muhakkaktır.

Maalesef günümüze kadar Kazak halkının gerçek tarihi objektif bir şekilde yazılmış değildir. Bir halkın kendi tarihini tam manasıyla bilmeden geleceğinin ufuklarını görüp onu şekillendirmesi mümkün değildir. Her halkın yaşadığı bir mekânı, geçimini temin ettiği toprakları, iletişim vazifesi gören bir ana dili, edebiyatı, kendine has örf âdetleri ve dini vardır.

Tarihi olmayan bir halk yoktur. Tarih bilimi ise büyük küçük tüm halkları tarihî sürecin öznesi olarak ele alır. Bu halkların kendi aralarındaki ilişkilerini ve dünya kültür hazinesine yaptıkları katkılarını geniş çaplı araştırdığımızda tüm insanlık tarihi hakkında tam bir bilgi sahip oluruz. Böylece, büyük veya küçük her halkın tüm insanlığın kültür hazinesine kendi katkıları yaparak bugünlere geldiğine şüphe yoktur.

Dünyanın diğer halkları gibi Kazak halkının da çok eski devirlerde oluşan, zamanla gelişip büyüyen kendine has maddî ve manevî bir kültürü vardır. Kazak halkı da evrensel bilim, sanat ve edebiyatın gelişmesine kendi katkısını yapmıştır. İsmi dünyaca meşhur bilim adamları, şair, yazarlar ve sanatçıları tarih sahnesine çıkarmıştır.

Kazak edebiyatı tarihi edebiyat araştırmalarının ayrılmaz bir parçası olarak belagat sanatı tarihini halkımızın millî tarihinden ayırmadan, bütün bir şekilde inceler. Bu ilim dalı bir edebî eserin hayata gelmesini, olgunlaşmasını, çok çeşitli edebî akımlar ve güzelleştirme araçlarının gelişme safhalarını ve edebî sürece etki eden yazarların eserlerini ortaya koyar.

Kazak edebiyatı tarihi - Kazak halkının en eski devirlerden bugüne kadar ortaya çıkmış edebiyat eserlerini inceler. Kazak edebiyatı tarihinin okuyup öğrenilecek devirleri de, ders olarak ele alacak nesnelere de, araştırılacak konuları da çoktur. Böylece Kazak edebiyatının birçok asrı içinde barındıran tarihinin çok eski devirlerden başlayacağına şüphe yoktur. Bununla birlikte Kazakların halk olarak ancak XV-XVI. yüzyıllarda ortaya çıktığını biliyoruz. O hâlde, XV. yüzyıldan önceki maddi ve manevi mirasların hepsi Kazak halkı için yabancı mıdır? Elbette değildir. Çünkü, Kazak halkının oluşumuna temel olan etnik süreçlerin kökeninin eski devirlerde, yani ilk toplumsal yapının parçalanıp, sosyal ilişkilerin doğmaya başladığı zamanda yatmakta olduğu tarihten iyi bilinir.

Zaman içinde Kazak halkının oluşumuna temel olan boy ve kabileler eski devirlerden itibaren şimdiki Kazakistan, Orta Asya, güneydoğu Sibirya, İdil Nehri ve Hazar kıyılarında yaşadı. Kazak halkını oluşturan boy ve kabilelerin bir zamanlar Özbek, Kırgız, Azerbaycan, Türkmen, Uygur, Karakalpak, Hakas, Başkurt ve Tatar gibi Türk halklarının etnik oluşumuna giren boy ve kabilelerle iç içe ve komşu olarak yaşadıkları biliniyor. Demek ki, şimdiki Türk dilli halkların ekonomik, sosyal, kültürel hayatı çok eskiden beri birbiriyle sıkı ilişkiler içerisindeydi. Bu yüzden Türk halklarının edebiyat tarihini de bir bütün olarak ele alarak sosyal, siyasi ve kültürel hayatın tüm olgularını kendi içinde ilişkili olarak ele almak gerekir. Ancak o zaman biz Kazak halkının eski edebiyatına az veya çok ilişkisi olan eski dönemin edebî eserlerini bilimsel açıdan doğru olarak değerlendirebiliriz.

Ancak bazı edebiyat araştırmacıları boy ve kabile döneminde hayata gelen edebî eserlerin Kazaklar için dilinin anlaşılmasız ve ruhunun yabancı olduğunu ileri sürerek Kazak edebiyatının mülkü olamayacağı yönünde görüş bildiriyorlar. Bu çok büyük bir hata ve bilimsel temeli olmayan bir düşüncedir. Çünkü, *“hangi halk olursa olsun eski devirlerdeki ilk edebî eserleri yazılı edebiyat metinlerinin o halkın bugünkü dilinde olması şart değildir. Bazı halkların böyle edebî eserlerinin başka dilde, yani o halka günümüzde anlaşılmasız bir dilde olması, fakat o halkın topraklarında, o halkın cetleri tarafından yapılmış, o halkın bir zamanlardaki hayatını gösteren edebiyat metinleri olması ihtimalini yok saymaz”* (47, 10¹).

Bu görüşümüze Rus, Belarus ve Ukrayn halklarının yazılı edebiyatının eski devirlerdeki dili kesin kanıttır. Bu halkların eski devirdeki edebî eserleri şimdiki Rus, Belarus ve Ukrayn halklarına anlaşılmasız gelen ve kökü Bulgar diline dayanan Slav Kilisesi dilinde yazılmıştır. Orta Çağlarda ise Fransız edebiyatının büyük bir çoğunluğunun bugünkü Fransızlara anlaşılmasız Latince yazılmış olduğu malumdur. Üstelik Kazak edebiyatının eski devrine ait edebî eserler eski Türk,

1 Parantez içindeki birinci rakam - referans verilen eserin bu kitabın sonunda verilen eserler listesindeki sıra numarasını, ikincisi ise o kitaptaki sayfa numarasını göstermektedir.

Çağatay, Uygur, Arap ve Fars dillerinde yazılmıştır. Çağatay dili - Arap ve Fars kelimeleri karışmış, Türk boy ve kabilelerinin yazı dilidir. Bu dil ise o devirdeki tüm Türk kökenli kabile ve boylarına anlaşılır bir dil idi.

Türkologlar, tarih ve arkeoloji bilimlerinin bugünkü muazzam başarılarını göz önünde bulundurarak, günümüz Kazakistan ve Orta Asya halklarının dil ve edebiyat tarihini araştırmalarına onların hepsine ortak kültürel miras sayılan eski yazıtlar, edebî metinler, vakayinameler ve münferit yazarların eserlerinden başlamak gerektiğini söylüyorlar. Bu çok önemli bir hükümdür. Gerçekten de, Kazak, Özbek, Azerbaycan, Türkmen, Uygur, Karakalpak ve Tatar gibi Türk kavimlerinin etnik açıdan tamamen olgunlaşarak her biri ayrı ayrı birer halk olarak ortaya çıkana kadar, yani boy ve kabile devrinde birlikte göç ederek, karışarak kendi içlerinde birbirleriyle ilişkide bulduklarını biliyoruz. İşte Türk kökenli urug ve kabilelerin o devirde meydana getirdikleri edebî eserlerin bu halkların hepsine aynı derecede ortak, hepsine aynı derecede tarihî ve edebî hazine oldukları şüphesizdir.

Bu arada şu durumu da hatırdan tutmak lazımdır: Belirli bir edebî eserin vücuda getirilmesine zaman içinde her biri ayrı ayrı halk olarak ortaya çıkan urug kabilelerden birinin fazla, diğerinin ise az katkı sağlamış olması mümkündür. Buna bağlı olarak biz bahse konu ettiğimiz eski Türk edebiyatı eserlerinin bazılarının dili bugünkü Kazak diline, ikincisi Azerbaycan diline, üçüncüsü Özbek diline veya Türk dillerinden bir başkasına daha yakın gelebilir. Ancak, bu dil özelliklerine bakarak bu eserleri sadece belirli bir halkın malı yapmanın, bilimsel açıdan büyük bir hata olacağı düşüncesindeyiz. Bu yüzden kadim zamanlarda ortaya çıkan eski Türk edebî eserlerini bugünkü Türk dilli halkların hepsine ortak miras olarak görmemiz tarihî gerçeklere uygun düşer. Bununla birlikte Kazak halkının kendine has bir millî edebiyatının oluşmasına daha fazla etki yapan eski Türk edebî eserlerinin varlığını da göz ardı etmemeliyiz.

Bu hususta Kazakistan İlimler Akademisi üyesi yazar Sabit Mukanov'un şu fikrini göz önünde bulundurmalıyız: *“Kazak tarihi hakkında her dönemde çeşitli araştırmalar yapılmış olsa da, bir konuda tartışma yok gibidir. O da Kazak halkının eski zamanlarda konargöçer kabilelerden oluşmasıdır. Bunların en eskileri: ‘Saka’, ‘Massaget’, ‘Sarmat’, ‘Üysün’, ‘Kanglı’ ise, yakın geçmiştekileri de ‘Kıpçak’, ‘Nayman’, ‘Kerey’ ve diğer kabilelerdir. Bunların Kazakları meydana getiren kabileler olduğu bir gerçektir. Bu birincisidir; İkincisi, bu kabilelerin bazıları Kazaklarla komşu Kırgız, Özbek, Türkmen, Karakalpak ve Başkurt gibi halkların da içinde yer almakla birlikte, bu kabilelerin çoğunluğu Kazakların içindedir; Üçüncüsü Orta Asya’da konargöçer hayat süren kabilelerin yaşadığı toprakların büyük bir kısmı Kazak halkına miras kalmıştır; Dördüncüsü eski konargöçerlerin yaşam tarzı, örf âdetleri ve davranış tarzları gibi hususiyetlerinin çoğunluğu Ka-*

zaklarda fazlaca bulunmaktadır. Bu yüzden eski konargöçerlerin anlaşılması için gerekli birçok malzemeyi Kazak hayatı bolca vermektedir.

Kazak halkının hangi devirde ortaya çıktığını kesin olarak tespit eden bir çalışma şimdilik yoktur. Kazakların ilk olarak ortaya çıkması ve oluşumu konusunda yukarıda ifade ettiğimiz yorum ve görüşlerin bazıları doğru görünmekle birlikte, hâlâ ispat edilmeyi bekleyen tartışmalı konular da yok değildir. Kazakların tarih sahnesine çıkışı XV. yüzyıldan sonradır diyenlerin kanıtları daha çok inandırıcı ve güvenilirirdir.

Kazak halkının tarihi hangi devirde başlamış olursa olsun, bu halkın asırlarca üzerinde yaşadığı bir vatani, kendisine mahsus bir dili ve geleneği olduğu ve olmakta devam edeceği muhakkaktır” (70, 34-35).

Tüm toplumsal bilincin tekrar oluşturularak devir hakikati ve zaman gerçeğinin rehabilite edilmekte olduğu günümüzde eski devrin tanıkları olarak bize asırlar derinliğinden ulaşarak gelen manevi mirasları ve bununla ilgili olarak daha sonra Kazak halkını oluşturacak olan boy ve kabilelerin eski edebî eserlerini bilimsel temelde araştırmanın önemi büyüktür. Bu ehemmiyetli görevi yerine getirmek için öncelikle uzun bir tarihe sahip Kazak sözlü ve yazılı edebiyatının kökleri ve kaynaklarını sanat geleneğinin devamı açısından ele alarak araştırmak elzemdir.

Bununla birlikte Kazak halkının sosyal, kültürel, edebî ve dinî tarihi tekrar yazılmakta olduğu günümüzde eski edebî eserlerin her birini ayrı ayrı bağımsız bir şekilde incelemeye sınırlı kalmak da doğru değildir. Bize düşen görev eski tarihin çeşitli devirlerinde dünyaya gelen edebî eserlerin birbirlerinden doğan dâhilî mantıkî ilişkileri, kendi aralarındaki etkileşimi, gelişme yolları, yeni sanat araçlarının ortaya çıkma imkânlarını ve başka geleneksel devamlılık özelliklerini bilimsel temelde aramak, yorumlamak ve tasnif etmektir. Bu büyük sorumluluk taşıyan görevi hakkıyla yerine getirmek için eski edebî eserlerin kendi aralarındaki ilişkileri göz önünde bulundurmak gereklidir. Daha açık bir ifadeyle, Kazak edebiyatının kaynaklarını tarafsız olarak araştırmanın bilimsel prensiplerinden biri - eski edebî eserleri kendi aralarında ilişkili olarak yorumlamak, yani sanat geleneğinin devamlılığı kuralı aracılığıyla araştırmaktır.

Tarihî devamlılığın, toplum gelişmesinin doğal bir kanunu olduğu malumdur. Tarihî devamlılığın kendisinin ise toplumda eski zamanlarda oluşan belirli bir geleneğe temellendiğini her zaman akılda tutmak gerekir. Çünkü, gelecek dediğimiz şeyin nesilden nesile sürekli aktarılan ve tarihsel süreçte oluşmuş sosyal normlar ve faaliyetlerin manevi temeli olduğu malumdur. Bu durum sanat geleneğinin devamlılığıyla da doğrudan alakalıdır. Nedenine gelince, her neslin kendinden önce yaşayan tüm nesillerin meydana getirdiği manevi mirası hazmedip onu yeni toplumsal ve tarihî şartlara uygun olarak geliştirmeye devam etmesi gerekir. Ancak o zaman toplumun gelişmesinin manevi imkânları objektif olarak

gerçekleşir. İşte, bu sebeple biz eski Türk şiiri ile Kazak millî edebiyatı arasındaki asırlar boyunca kesintisiz devam edip gelen sanat geleneği devamlılığı problemini ortaya çıkarmayı uygun gördük.

Ayrıca, edebiyat tarihi sanat geleneği devamlılığı açısından araştırmada bir taraftan, toplumun genel gelişme kanunlarına, diğer taraftan edebiyat gelişiminin ancak kendisine has hususiyetlerine temellenmesinin gerekli olduğunu önemsedik. Demek ki, eski Kazak edebiyatının tarihini doğru sistematize etmek için, öncelikle şu iki meseleyi önemle hatırd tutmak gereklidir:

Birincisi insan toplumunun genel gelişim kanunları, onun içinde Kazak halkının oluşum ve gelişim tarihinin devirlerine etki eden sosyoekonomik, siyasi ve sosyal faktörleri göz önünde bulundurulmalıdır. İkincisi, edebiyatın sosyal, etik, estetik önemi ve hizmetinin büyüme, olgunlaşma safhaları, çok çeşitli edebiyat akımlarının ortaya çıkma yolları, edebî konular ve edebî yöntemlerin gelişme safhalarını vs. araştırıp öğrenmek gerekir. Türk dilli halkların eski edebî eserlerinin tarihi, sosyal, insani, dilsel vb. açılarından araştırılmasıyla ilgili problemler az değildir. Bunların en başlıcası - eski Türk edebî eserlerinin sanat geleneği devamlılığı açısından araştırılması ve bu edebî eserlerin Kazak halkının kendi millî edebiyatının oluşumuna nasıl etki ettiğini bilimsel temelde ortaya koyulmasıdır.

Sanat geleneği devamlılığı - Kazak edebiyat araştırmalarında tarihî ve teorik açıdan tüm özellikleri tam manasıyla etraflıca incelenmemiş çok önemli meselelerden biridir. Bu meseleyi bilimsel açıdan araştırmak ise millî edebiyatın estetik gücü, felsefi önemi ve her edebî eserin dünyaya geliş sebeplerini tespit etmeye imkân verir.

Kazak edebiyatındaki sanat geleneğinin kompleks meseleleri (konu genezisi ve tipolojisi, içerik, form, stil birliği, sanat geleneğinin ortaya çıkması ve gelişim evrimi, edebiyat araçlarının çeşitli tarihî devirler ihtiyacına uygun olarak çeşitlenerek değişmesi, tekrarlanması ve millî estetik tercihlerin oluşması vb.) bir bütün olarak incelenmelidir. Bugünkü sosyal ve manevi hayatımızda yer almakta olan birçok değişimin kendisi eski belagat metinlerinin Kazak millî edebiyatının oluşumunda nasıl bir rol oynadığını bilimsel temelde tespit etmeyi gerekli kılmaktadır. Gerçekten son yıllarda Kazak edebiyatının eski devirlerini araştırmaya yönelik bazı değerli çalışmalar yayımlandı. Ancak, Kazak edebiyatının çeşitli safhaları, çok çeşitli meseleleri, konuları vs. araştırmaya yönelik bu çalışmalar kendi arasında devamlılık arz etmediği ve birbirlerini tamamlamadığı için eski devir edebiyat tarihinin tüm bilimsel görüşünü ortaya çıkaramamakta ve hepsi birbirinden ayrı durmaktadır. Bu karmaşık konunun ancak Kazak edebiyatındaki sanat devamlılığını eski Türk şiiri çerçevesinde ele alarak çözenin mümkün olduğu inancındayız. Bu kitapta Kazak halkının eski cetleri sayılan Sakalar ve Hunların kahramanlık destanlarından başlayarak Kazakların kendi millî edebiyatını oluşturmalarına kadar geçen sürede

ortaya çıkmış tüm edebî eserler temelinde sanat geleneği devamlılığı kurallarının teorik ve tarihî özellikleri ortaya konmaya çalışıldı.

Yazarın temel amacı - Sakalar, Hunlar devrindeki kahramanlık destanları ve Göktürkler döneminde yazılan kahramanlık şiirleri ve Kazakların batur şiirleri arasındaki asırlar boyunca bir an bile kesintiye uğramadan devam edip gelen bir ilişkinin olduğunu içerik, şekil, stil ve edebiyat araçları açısından ortaya koymak; İslamî dönem edebiyatındaki hümanizm fikirleri ve estetik, didaktik fikir ve düşüncelerin zamanla Kazak ozanlarının şiirlerinde kendine mahsus sanat geleneği devamlılığını bulduğunu, ayrıca yeni tarihî şartlarda etik didaktik içerikteki şiirin daha da geliştiğini somut deliller temelinde kanıtlamaya çalışmaktır.

Daha açık bir ifadeyle söylersek, bu araştırmanın maksadı ve hedefleri aşağıdaki gibi önemli konuları içermektedir.

- Kazak edebiyatındaki sanat geleneği devamlılığı eski Türk şiiri bağlamında incelenerek milletimizin sanatsal - estetik tarihini derinlemesine araştırmak;

- Eski Türk edebî eserleri Kazakların millî söz sanatının genezisi olduğunu, aynı zamanda dönemlik ve merhalelik edebî süreçler neticesinde tezahür eden birçok tipolojik ve geleneksel değişimler yaşandığını ortaya koymak;

- Kazak edebiyatındaki sanat geleneği devamlılığını estetik faktör olarak tespit etmek;

- Eski kahramanlık destanları ve Kazak baturluk şiirlerinin tipolojik ilişkisini, konu ve stil ahengini sanat geleneği devamlılığı meselesi olarak ele almak;

- Gök Tanrı devrinde, yani Sakalar ve Hunlar dönemi şiirinde oluşan ölçek-bezek, yapı-sistem, tasvir araçları vb. incelemek, ayrıca onları Kazak şair ve ozanlarının şiirlerindeki çeşitlendirerek kullanma örneklerini edebiyat tarihi ve teorisi açısından ortaya koymak;

- İslam dönemi edebiyatının hümanist, felsefi ve ahlaki faktörlerinin Kazak ozanları şiirindeki tezahürünü somut kaynaklara göre ispatlamak.

Bu kitabı yazarken Batı ve Doğu âlimlerinin ve Kazak edebiyatını tarihsel ve teorik açıdan inceleyen ünlü bilim adamlarının yorumları, tespitleri, fikir ve görüşleri teorik ve metodik açıdan bize temel teşkil etti ve incelemenin istikametini belirledi.

Okuyucunun elinde tuttuğu eserin bazı bilimsel yeniliklerinin var olduğunu düşünüyoruz. Örnek vermek gerekirse:

- Milattan önceki devirlerde yaşamış olan Sakalar ve Hunlar döneminde dünyaya gelen ağıt, methiye şiirleri, atasözleri ve deyimler gibi güzel söz örneklerinin aradan asırlar geçtikten sonra Göktürkler devrindeki muhteşem kahramanlık şiirlerinin yazılmasına örnek ve biçimsel model teşkil ettiği tarihi - tipolojik, sistemli-karşılaştırma araştırma metotlarıyla ispatlandı.

- Eski Türklerin ataları sayılan Sakalar ve Hunların kahramanlık destanları ile Kazakların baturluk şiirleri arasındaki ilişkilerin izleri (içerik, şekil ve stil

birliği) kompleks bir biçimde tarihî ve teorik temelde incelenerek ispatlanmaya çalışıldı.

– Çeşitli tarihî dönemlerde dünyaya gelen eski Türk edebî eserlerinin kendi aralarında tipolojik mukayesesiyle eski Türk şiirinin içerik, şekil, kompozisyon, stil ve poetika vb. açısından sürekli olgunlaşma dinamiğinde olduğu ortaya kondu.

– Eski Türk şiirinde sık görülen veciz sözler, atasözleri ve deyimlerdeki istikrarlılık, sınırlılık, çiftli birlik gibi şekil Kazak ozanları şiirlerindeki didaktik belagatlere de mahsus özellik, bütün ve kesintisiz bir akış olduğu etraflıca ispatlandı.

– Orhun yazıtlarının sanatsal özelliklerine mahsus vasıf olan edebî yapı - aliterasyon vasıtasıyla şiirdeki ahengi, üslubu güçlendirme, ses ritmi ile ses tekrarlarıyla karakterin tasvirini oluşturma metodu zamanla Kazak ve ozanları da geniş ölçüde kullandığını tarihsel ve karşılaştırmalı incelemelerle ispatlanmaya çalışıldı.

– İslami dönemin didaktik üsluptaki edebiyatının meydana getirdiği süreci, yani toplumdaki bireylerin hak ve hukukları, ahlaki ve etik normlarını şiire dökme geleneği zamanla Kazak Hanlığı dönemindeki şair ve ozanların yeni tarihî şartlara uygun olarak tekrar şiir diline dökerek didaktik belagat sanatını konu, kompozisyon, stil ve poetika açısından olgunlaştırdığı etraflıca araştırılarak ispatlamaya gayret edildi.

– Didaktik içerikteki retorik koçaklamalarındaki sözlerin sabit model - forma sokulup çift-birlik temelinde meydana geldiği sanat geleneği devamlılığı açısından incelendi.

Yazar Kazak edebiyatındaki sanat geleneği devamlılığı problemini eski Türk şiiri konteksinde inceleyerek aşağıdaki gibi sonuçlara ulaştı:

– Sakalar ve Hunlar devrinde dünyaya gelen ağıt ve methiye şeklindeki şiir örnekleri, atasözleri ve deyimler zamanla Göktürkler dönemi kahramanlık şiirlerinin gerçek sanat eseri olarak oluşmasında model ve şekil açısından örnek oldu.

– Sakalar ve Hunların kahramanlık destanlarında belirli bir kahramanı övmek veya ona ağıt yakmak şeklinde söylenen şiir örnekleri zaman içinde özellikle Göktürkler döneminde yeni toplumsal şartlara uygun olarak içeriğini ve ifadesel-duygusal renklerini değiştirdi. Artık kahramanı övmek veya ağıt yakmak tamamen yeni bir sosyal mana kazandı. Kahramanlık şiirlerinde kahramanı övme veya ağıt yakma şiirlerini eskisi gibi sadece fertlere değil, tüm Türk milletine yönelik söylemek sanat geleneğine dönüştü. Ağıtların yeni manasal özellikleri güçlendi ve onun duygusal etkisini arttıran tasvir metotları gelişti.

– Eski Türk şiirinin şekiller sistemi - Türklerin eski örf âdeti, hayat tarzı, dünya görüşü vb. ortaya çıkan estetik bütünlüğe temellenmiş idi. Bu yüzden eski Türk şiirinin sözlük, deyimsel, şekil-metafor katları sanatsal sistemin asırlarca süren tarihî gelişim sürecinde çok büyük değişimlere uğramaksızın nesilden nesile kesintisiz olarak aktarıldı.

– Eski Türk edebiyatı ve Kazak ozanlarının şiirine ortak olan söz şekilleri ve söz sembollerinin temeli, Kazak halkının eski hayat tarzıyla doğrudan ilişkili çeşitli isimlerde (millî kıyafetler, günlük eşyalar, süs eşyaları, savaş silahları besi hayvanları, av hayvanları vb.) bulunmaktadır. Asırlara varan tarihi olan bu ortak kök ve damar Kazak ozanlarının sanat âleminde kendi yansımaları buldu.

– Kazak ozanları kendilerinden önceki Türk şairlerinin ahlaki, hümanist ve felsefi vb. yorumlarını büyük bir bilgelikle derinlemesine kavradı ve onu Kazak halkının yeni beşerî ve sosyal, tarihî şartlarına uygun olarak geliştirdi. Bu sayede onlar sanatsal idrakin önemini, toplumdaki rolünü ve gelişim dinamiğini yüksek seviyeye çıkardı.

– Eski Türk şiirinin kafiye tabiatı, ses sistemi, ritm yapısı ve melodi-ses tablosu gibi şiir motifleri Kazak ozanlarının didaktik - hitabet sözlerinden kendilerinin sanatsal süreçsel ilişkisini buldu.

Bu kitapta ele alınan tarihî, edebî ve dilsel kaynaklar ile bilimsel yorumların Kazak edebiyatının tarihi ve teorisiyle ilişkili olarak etik ve estetik anlayışımızı derinleştireceği muhakkaktır. Bunun Kazak edebiyat araştırmalarının tarihinin teorik açıdan gelişmesine bir katkı olacağını söyleyebiliriz.

Eski Türk şiirinden başlayarak Kazak millî söz sanatına kadar olan dönemdeki tarihî alanı içeren sanat geleneği devamlılığını araştırmaktan doğan teorik ve pratik düşünce ve yorumları, bilimsel hükümleri, seçilen edebî malzemeleri Türkoloji, edebiyat araştırmaları bilimi, dil bilimi, etnoloji ve kültüroloji alanlarında değerlendirmek mümkündür.

Bu hususta konargöçerlerin eski manevi mirasını uzun yıllar boyunca araştıran Kazakların ünlü bilim adamı İmangaliy Tasmağambetov'un *At Üstündeki Kültür* isimli araştırmasında ifade edilen şu görüşleri akla gelmektedir: “*Ulu bozkır... Burada ne medeniyetler oluştu ve kayboldu. Burada hüküm süren ne büyük imparatorluklar yeryüzünden yok oldu. Onun derinliklerinde nice köklü halklar yaşayıp kayboldular. Bu derinlikten atalarımızın çok değerli kültür mirasları bize ulaştı. Biz onları dombıranın gümbürtüsünden, türkü ve şiirin melodisinden sezinliyor; taşlardan değerler yaratan kuyumcular ve ustaların işlerinden tanıyor; yükselmekte olan sanat örneklerinde görüyoruz. Eski konargöçerlerin sanatsal yaratıcılığındaki örneklerin çokluğu, tasvirlerdeki güzellik ve isabet, keskin hayal ve türlerin çeşitliliği bugünkü nesilleri şaşırtıp hayrette bırakıyor. Eskilerin hatırası sanat eserleri çok eski asırların derinliğinden rüzgâr gibi koşan düldül atların gürlütsüsü, kılıcın parlaması ve ıslık çalan okun sesini hatıramızda canlandırır gibi oluyoruz. Mağrur atalarımız heybetli gerçek birer kahraman, büyük filozof, usta ressam ve bilge şair olabilmişlerdi” (91, 1).*

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ EDEBİYATI
Sakaların Kahramanlık Destanları

Sakaların Tarihi

İnsanlık tarihinde ilk yazılan eski devir kitaplarından biri *Avesta*'da Sakalar ve yaşadıkları coğrafya “Tur” olarak isimlendirilmiştir. Firdevsî dünyaca meşhur destanı *Şehname*'sinde Sakalar yurdunu “Turan” olarak gösterir. Çinliler ise Sakaların vatanını “Tukü” olarak adlandırıyor.

Türklerin en eski ataları sayılan Sakalar - şimdiki Kazakistan, Orta Asya ve Doğu Türkistan topraklarında MÖ birinci bin yıllarda yaşayan boylardır. Eski Yunan tarihçilerinin Sakaları “Skifler” veya “Asya Skifleri” olarak da adlandırdıkları malumdur. İranlılar ise Sakaları bir zamanlar “Sak”, “Saka” ve “Saga” olarak isimlendirmişlerdir. Buna bağlı olarak Saka yurdunu “Sakistan” olarak göstermişlerdir.

Konargöçer Sakalar Karadeniz ve Azak Denizi arasındaki geniş bölgeyi de bundan üç bin sene önce yurt etmişlerdi. Bu konuda eski Yunan tarihçisi Herodotos'un eserlerinde birçok bilgi vardır (115, 190-191).

İlginç bir husus Karadeniz kıyısında, yani Karadeniz kemerinde (Kazak Türkçesinde kemer “sahil, kıyı, kenar” manalarına gelmektedir - Ç. N.) yaşayan Sakaları bir zamanlar “Kemerliler” (Rusça Kimmerler) olarak adlandırdılar. Eski Helen ülkesinin şairi Homeros *Odesseia* isimli destanında bu Kemerliler, yani deniz kıyısında yaşayan Sakalar hakkında büyük bir şevkle şu şiiri yazıyor:

Biz sonunda derin okyanusa ulaştık,
Koyu sisler arasından geçtik.
Sahilde Kemerliler yaşıyormuş
Günlük güneşlik Helios'a doğru yöneldik (Homeros, *Odesseia*, II şiir, 14-19).

Homeros *İlyada* isimli kitabında da (XII şiir, 1-7) Kemerliler hakkında birçok bilgi vermektedir. Büyük şair zamanında Sakaların yaşam tarzlarına dikkat etmiş ve onları ilginç bulmuş görünüyor.

Eski zamanın âlimleri, seyyahları ve şairleri Sakalar hakkında geride çok ilginç bilgiler bırakmışlardır. Mesela, eski Yunan seyyahı Strabon Avrupa ve Asya'da gördüklerini *Coğrafya* isimli yedi ciltlik kitabında anlatmaktadır. Bu eserin yedinci cildinde Sakalar hakkında bilgi verdikten sonra “*Onlar hayvancılıkla uğraşır. Yedikleri gıdalar: et, süt, peynirdir. Çoğunluk peynir yer, kımız içer. Onlar stok yapmayı bilmezler. Ticareti de bilmezler. Sadece malı takas ederek geçinirler. Bunlar çok cesur, kahraman ve oldukça dürüsttürler. Keçe çadırlarda yaşarlar. Otağı bol yaylaları dönüşümlü olarak kullanırlar ve kışın dağlık bölgelerde, yazın bozkırdaki meralarda konargöçer hayat sürerler*” demektedir (129, 44-47).

Eski devirde yaşamış ünlü Yunan şairi Aeschylos şiirlerinin birinde “peynir yiyen, kımız içen, dürüstlükte çok ileri cesur Kemerlileri” göklere çıkararak metheder (129-45).

Diğer bir eski devir yazarlarından Ephoros *Tarih* isimli çok ciltli eserinde Sakalar hakkında bilgi verdikten sonra onların çok temiz, dürüst, kimseye ihanet etmeyen kendi örf âdetlerine sınırsız bağlı, devamlı göç eden savaşçı bir halk olduğuna işaret eder. Ayrıca Sakaların zenginlik, mal ve mülke fazla itibar etmediklerini, mütevazı bir şekilde yaşadıklarını söyler. Açgöz, cimri, mal ve mülke gözü doymayanların bu mütevazı Sakalardan örnek almaları gerektiğine vurgu yapar (129, 45-46).

Heredotos'un yazdıklarına göre, tarihte ismi muhafaza edilen ilk Türk hakanı MÖ 1500 yıllarında yaşayan Targıtay imiş. Targıtay'ın üç oğlu olmuş. Onlar Lipoksay, Arpoksay ve Kolaksay isimli gençlermiş. Bu üç kişiden Sakaların üç ulus halkı meydana gelmiş.

Evet, Heredotos *Tarih* isimli eserinin dördüncü cildinde Sakaların cetleri hakkında ilginç bir efsaneyi de anlatıyor. Bu efsaneye göre, bir gün Heraklios'un seferlerde bindiği hızlı atı kaybolmuş. Heraklios atını aramak için birçok yeri dolaşmış. Sonunda o Giley isimli çok güzel bir yere gelmiş. Orada bir mağaranın içinde vücudunun yarısı yılan, yarısı insan olarak yaratılmış bir kız oturuyormuş. Kız Heraklios'u görür görmez dile gelerek konuşmuş:

– Aramakta olduğun atın bende. Fakat benimle bir gece aynı yatakta yatmazsan vermeyeceğim.

Heraklios kızın şartını kabul etmiş. Sabah kız Heraklios'a bakarak:

– Senden üç oğlum olacak. Onları ne yapayım? Senin ülkeneye göndereyim mi? Yoksa burada, kendi yurdunda kalsın mı? - diye sormuş:

O zaman Heraklios: